Dezvoltare personală și feminism: O perspectivă sociologică asupra mișcărilor pentru drepturile femeilor în România neoliberală

Elena TRIFAN

Școala Națională de Științe Politice și Administrative, Institutul pentru Solidaritate Socială, Universitatea „Babeș Bolyai“ din Cluj-Napoca
National University of Political Studies and Public Administration, Institute for Social Solidarity, Babeș Bolyai University of Cluj-Napoca
Personal e-mail: trifan.elena@gmail.com

Personal development and feminism: A sociological perspective on women's rights movements in neoliberal Romania

Abstract: The article aims to analyze the ways in which personal development is used as a tool to manage social justice issues, domestic violence cases and other forms of structural inequality. In most works in the social sciences, self-help discourse has been criticized for reiterating the individualizing neoliberal discourse that leads to growing social inequalities, along with blaming the most vulnerable for their own fate. However, personal development as a practice has been used by organizations working at community level to address personal issues caused by social inequalities. The analysis aims to present the intertwining of global ideological and political plans at the individual level through non-governmental organizations, their projects and personal development courses. The research consisted in the analysis of the activities and projects of the organizations that are part of the Network for Preventing and Combating Violence against Women (VIF) and the ethnography data of personal development practices in Romania from a previous research.
Keywords: personal development, neoliberalism, feminism, ngoification, gender equality

Citation suggestion: Trifan, Elena. "Dezvoltare personală și feminism: O perspectivă sociologică asupra mișcărilor pentru drepturile femeilor în România neoliberală." *Transilvania*, no. 11-12 (2020): 51-61. https://doi.org/10.51391/trva.2020.12.06.

Introducere[1]

Dezvoltarea personală este un tip de practică și de discurs care a prins avânt în ultimii ani la nivel global[2]. Folosită cu precădere în spațiile corporatiste, ca un mijloc de adaptare și de organizare a angajaților, a pătruns și în alte sfere ca soluție pentru găsirea succesului sau gestionarea alienării. Dezvoltarea personală ca practică se referă la tipurile de activități care au drept scop îmbunătățirea anumitor aspecte ale participanților și pot lua forma unor ateliere, cursuri sau chiar *retreat* în natură. Conținutul acestora poate să fie destul de divers, de la coaching sau mindfulness, până la meditație sau *reiki*. Acestea pot consta într-o o conversație cu altcineva sau pot avea forme mult mai spirituale. Majoritatea practicilor îmbină elemente de mai multe forme și cu origini diverse. Cele bazate pe conversație, coaching, cursuri și seminare sunt mai des întâlnite în zona profesională, pe când cele spirituale sunt mai comune în spațiul personal. Dezvoltarea personală poate să adreseze probleme personale, dar și dezvoltarea unor abilități sau competențe profesionale, în special pentru persoanele ale căror activități sunt creative sau implică relații interpersonale. În ambele cazuri, se oferă soluții pentru gestionarea relațiilor cu ceilalți și a rolului pe care persoana îl are în societate.

Dezvoltarea personală ca discurs reprezintă o interpretare teoretică a unor tipuri de practici care se înscriu în cultura terapeutică și pe care o serie întreagă de autori le definesc ca parte a guvernamentalității terapeutice[3]. Este considerată ca fiind o componentă a unui anumit model de subiectivitate neoliberală, un model în care cetățenii se autoguvernează. Neoliberalismul a fost descris ca un proiect politic[4] care promova reconfigurarea relației dintre stat și cetățeni,

degrevarea statului de serviciile publice și reorientarea sa către protejarea proprietății private și apărare. Această reconfigurare a însemnat privatizarea serviciilor publice, scăderea fondurilor pentru educație și sănătate, creșterea cheltuielilor de apărare. În plus, a introdus procese de flexibilizare a pieței muncii și o scădere a importanței organizațiilor sindicale și a gradului de acoperire al acestora. Discursul care s-a construit în această perioadă desemna individul ca unic responsabil pentru propria viață, chiar dacă acesta reușește sau eșuează, indiferent de contextul social și de condițiile structurale. În România, subiectul a fost recent abordat (pe lângă cercetarea mea) de către Sorin Gog[5], Anca Simionca[6] și Sergiu Bortoș[7]. S-a urmărit modul în care este construit subiectul neoliberal în România prin programe de spiritualitate, în cazul lui Gog, sau prin cursuri de dezvoltare personală.

Relevanța cercetării și cadrul teoretic

În contextul creșterii inegalităților sociale și problemelor de justiție socială, apar, la nivel global, din ce în ce mai multe mișcări sociale care discută despre modul în care este gestionată identitatea personală în relațiile sociale, iar dezvoltarea personală s-a constituit ca un instrument de administrare a conflictelor care apar în aceste contexte. Problemele determinate de rasism și sexism nu sunt încă nici pe departe rezolvate, rata încarcerării fiind mai crescută în rândul persoanelor de culoare, iar violența de gen sau nivelul de sărăcie financiară și relativă a persoanelor din comunitățile roma, alături de diferențele dintre nordul și sudul global, reprezintă probleme care sunt adresate doar la nivel individual. În contextul ideologiei neoliberale, în care fiecare persoană este responsabilă pentru propriul destin și în care poziția socială este determinată doar de propriile alegeri, dezvoltarea personală ca proces s-a constituit ca o soluție necontestată pentru remedierea problemelor personale și sociale.

Articolul urmărește să analizeze modul în care dezvoltarea personală, cu practicile sale aferente, încearcă să ofere un răspuns pentru probleme sistemice. În acest sens, redeschide discuția teoretică despre agenție și structură și este cu atât mai relevantă dintr-o perspectivă globală în care acțiunile individuale și libertatea de a alege sunt determinate de instituții globale care reglementează viața de zi cu zi. Jason Hickel[8] discută, într-o lucrare a sa, despre cum a ajuns să se întrebe cum deciziile luate într-un birou din Bruxelles influențează direct viața de zi cu zi a bolnavilor de HIV din Africa de Sud, în momentul în care au decis cum trebuie să funcționeze piața de medicamente la nivel global. Dintr-o perspectivă economică, capacitatea noastră de a alege este limitată de deciziile actorilor economici și politici, într-un moment anume abilitățile pe care le avem pot fi considerate ca fiind nerelevante, iar, în consecință, poziția noastră socială să fie afectată pentru că locul de muncă va dispărea sau va fi mai slab remunerat. Pentru toate aceste schimbări, dar și pentru inegalități structurale, individul este cel care trebuie să fie pregătit să le adreseze și să își construiască flexibilitatea și reziliența[9] pentru a le putea gestiona cu succes.

În plus, la nivel global, științele care discută despre procese sistemice ajung să fie din ce în ce mai subdimensionate și subfinanțate, considerate nepotrivite pentru a rezolva cât mai rapid problemele pregnante ale umanității, cum ar fi încălzirea globală și inegalitățile sociale, cu toate că ele sunt cele care pot oferi răspunsurile cele mai complexe. Așadar, acest demers își propune să exploreze relația dintre cunoaștere științifică și relațiile economice, îmbinate cu discursul ideologic și acțiunile locale de schimbare pe care organizațiile și persoanele le produc la nivel local și individual, pornind de la studiul de caz al mișcărilor feministe și pentru drepturile femeilor din România în oglindă cu cele globale.

Elizabeth Prügl[10] diferențiază trei forme pe care le-a luat neoliberalismul - proiect politic, asociat cu politicile susținute de Margaret Thatcher și de Ronald Reagan, ce a propus deregularizare, privatizare și ajustare structurală; ideologie promovată de lucrările lui Friedrich Hayek sau Milton Friedman care valorizează piața și contestă statul; și formă culturală, din perspectiva lui Foucault, de raționalitate și model de guvernare/organizare socială. Autoarea argumentează că aceste instanțe au afectat în modalități diferite mișcarea feministă: prima a introdus feminismul în proiectul politic și economic neoliberal, a doua a integrat feminismul în ideologia neoliberală, iar a treia l-a infuzat de guvernamentalitate și raționalitate neoliberală[11]. Aceste transformări au fost intens teoretizate și discutate în literatura de specialitate.

Mișcarea feministă, odată cu turnura neoliberală, a fost criticată pentru înglobarea sa în sistem și a devenit parte a acestuia. Pentru Gill și Orgad[12] turnura psihologică are un rol important nu doar pentru neoliberalism, dar și pentru curentul feminist. Însă nu este o turnură către psihologizare în general, ci către un anumit tip de psihologizare, mai precis dezvoltare personală în neoliberalism și în post-feminism care au construit, ca instrumente de luptă cu inegalitățile sistemice, calitățile și dispozițiile, cum ar fi încrederea de sine și gândire pozitivă[13]. După cum argumentează și Gill și Orgad[14], reziliența și încrederea ajung parte dintr-un complex ce poartă numele de guvernarea afectivă și devin astfel calități specifice emoțiilor neoliberale ce sunt construite pentru a determina acțiuni, gânduri, dar și *structuri de sentimente*, după cum au fost descrise de Raymond Williams[15]. Autoarele fac apel la conceptul de *dispozitiv,* folosit de Foucault, care „constă într-o formație discursivă, un set de cunoștințe, aparate și incitații care împreună constituie o tehnologie nouă a sinelui, care aduce în existență noi subiect(ivități) sau moduri de a fi". Termenul cheie folosit în acest tip de analize din opera lui Foucault este cel de *tehnologii ale sinelui*[16] (1988). Acestea oferă înțelegere asupra legăturilor dintre discursuri și regimuri de adevăr, pe de o parte, și creativitatea individuală, pe de altă parte[17].

Astfel, straturile culturale și ideologice în neoliberalism, prin reducerea investițiilor publice și scăderea cheltuielilor legate de probleme sociale, redirecționează responsabilitatea către indivizi. În practică, înseamnă că în timp ce sunt privatizate și închise creșele care ar reduce povara pentru munca domestică, devin disponibile seminare despre reziliență și încredere în sine. Dezvoltarea rezilienței sau încrederii în sine

ajung să fie metode de gestionare a suferințelor determinate de inegalitățile structurale, însă valorile de care acestea sunt acompaniate adâncesc individualismul, conducând la creștere a inegalităților inițiale.

Dintr-o perspectivă diferită, dar în același spirit al teoriei critice, Catherine Rottenberg[18] (2018) a discutat despre feminismul neoliberal, pornind de la articolul lui Anne-Marie Slaughter în The Atlantic[19] și cartea *Lean In: Women, Work, and the Will to Lead* (2013), scrisă de Sheryl Sandberg și Nell Scovell, care se concentrează pe problemele femeilor din clasa de mijloc legate de echilibrul dintre viața de familie și muncă, respectiv despre posibilitatea ca femeile să ajungă în funcții de conducere. Pentru Rottenberg[20], feminismul neoliberal reprezintă punctul final în transformarea femeilor educate și mobile social în „capital uman generic". Dacă aceste mecanisme erau dezvoltate să acționeze la nivel individual, la nivel global se construia o nouă paradigmă de dezvoltare care să țină cont și de dimensiunea de gen.

Lourdes et al.[21] prezintă pe scurt cum genul a devenit o componentă importantă în paradigma dezvoltării, iar Organizația Națiunilor Unite a jucat un rol important în dezvoltarea acestei relații. Prin intermediul Conferințelor Mondiale ale Femeilor (Mexic, Copenhaga, Nairobi și Beijing) și altor agenții specifice au construit cadrul instituțional pentru cercetare și politici pentru egalitate de gen. Sfârșitul anilor 1990 evidențiază și mai mult această relație punând femeile chiar în mijlocul politicilor de reducere a sărăciei (ex: sisteme de microcredit). Interesul pentru egalitate de gen s-a răspândit de la ONU către Banca Mondială, FMI și chiar până la Forumul Economic Mondial, cu toate că fiecare are o înțelegere specifică a importanței egalității de gen (2).

Kardam[22] propune trei tipuri de explicații ale modului în care genul a devenit înglobat în paradigma hegemonică neoliberală a dezvoltării:

> „(a) conducerea unei mișcări globale a femeilor și a ONG-urilor asociate acesteia, care au exercitat conducerea „structurală" și „intelectuală" în codificarea normelor de egalitate de gen și a promovat o înțelegere colectivă a acestora în alianță cu (b), care a oferit forumurile pentru stabilirea agendei, negocierea și dezvoltarea normelor; însoțite de (c) finanțare și alte tipuri de sprijin din partea guvernelor canadiene și europene și a agențiilor lor de ajutor bilateral și a fundațiilor liberale occidentale".

La nivel local, în special în centrul și estul Europei, aceste interese au fost translatate prin finanțarea și înființarea de ONG-uri. Această relație dintre feminism și ONG-ificare a fost, de asemenea, intens dezbătută.

Autorii au atras atenția asupra faptului că ONG-ificarea duce la incapacitate de a mobiliza masele pentru a obține suport, instabilitate, dependență de fonduri sau fragmentare[23]. Cu toate acestea, unele autoare au fost mai optimiste în ceea ce privește relația feminismului cu neoliberalismul și procesul de ONG-izare. Eschile și Maiguashca[24] propun o interpretare a feminismului ca într-o poziție ambivalentă, între două posibilități:

> „Reimaginarea feminismului ca o luptă colectivă, de stânga, manifestată într-o serie de sit-uri, încâlcită, dar niciodată capturată în întregime în țesutul complex al relațiilor de putere neoliberale, ne permite să vedem că organizarea feministă nu este nici una, nici cealaltă, ci mai degrabă ambele, constituită inevitabil de contextul său neoliberal și încercând continuu să reformuleze și să răstoarne logica și efectele neoliberale"[25].

O poziție similară este exprimată și de Bernal și Grewal[26] în ceea ce privește ambivalența ONGurilor. Ele par a fi separate de statele în care au sediul și își desfășoară activitățile, dar fondurile pe care le primesc sunt de regulă din bugetul altor state. În plus, ele negociază între ideile vechi și noi din luptele feministe și sunt simultan entități neoliberale și locuri de luptă pentru feministe: „Chestiunile de justiție socială, criticile heteronormativității și practicile rasiste și coloniale și starea actuală a democrațiilor de piață capitaliste ajută, de asemenea, să tulbure relațiile de putere neoliberale și construcțiile de gen"[27].

Cele două fenomene sunt complementare, relația feminismului cu neoliberalismul și cu ONG-ismul este strâns legată de înglobarea sa în regimuri globale ale genului. La nivel ideologic, feminismul neoliberal ajunge să fie varianta cea mai populară și promovează discursul care încurajează femeile să acționeze pentru a putea sparge tavanul de sticlă, în timp ce, la nivel instituțional, problematica de gen ajunge să fie tratată birocratic și tehnocrat[28] (Fraser, 2013). Experții de gen oferă, în spiritul feminismului neoliberal, soluții pentru reducerea inegalităților, decuplându-le aparent de jocul politic, dar care este întors ca un bumerang în arena politică prin partidele conservatoare și discursul împotriva așa numitei ideologii de gen. Fraser[29] consideră că relația dintre feminism și neoliberalism are drept consecință subjugarea dorinței feministe de emancipare de către acumularea capitalului. Similar, Arundhati Roy[30] atrage atenția asupra ONG-izării rezistenței prin proliferarea ONG-urilor și retragerea cheltuielilor guvernamentale cheie din cauza ajustărilor structurale. ONG-urile ajung să simuleze umplerea locului de lăsat de stat, depolitizarea rezistenței și distragerea unor potențiali activiști oferindu-le un loc de muncă, în loc de implicarea în mișcări de rezistență.

Pe lângă toate aceste critici, există o serie întreagă de aspecte pozitive, dintre care cel mai important este cel legat de popularizarea feminismului, în special în rândul clasei de mijloc urbane, și introducerea unor măsuri pentru protejarea împotriva violenței de gen în numeroase state de unde lipseau. În plus, cu toate că mișcarea hegemonică feministă este cea neoliberală, nu înseamnă că este singura. Există numeroase organizații la nivel local și internațional care au o componentă intersecțională, asumată, împotriva neoliberalismului și a dezvoltării pentru creștere și acumulare de profit. Însă întrebarea pusă de Sabine Lang[31] încă rămâne valabilă:

„If [feminist] NGOs don't want only to engage in social repair work, but actually want to change structural features of a certain political agenda, how successful can they be when they are dependent on exactly the structures that need to be transformed?"[32].

Astfel, pornind de la clasificarea oferită de Prügl[33], în cadrul acestui articol voi urmări trei straturi de analiză: proiectul economic, proiectul ideologic și proiectul raționalității. Aceste straturi sunt analizate prin două tipuri de studii de caz: ONG-urile și proiectele feministe sau pentru drepturile femeilor din România și discursurile publice (media, cursuri, academia) despre drepturile femeii și feminism. Astfel, proiectul economic și politic poate fi identificat prin relația dintre instituții suprastatale, ONG-uri locale și societatea românească, cel al raționalității neoliberale este vizibil prin discursuri și cursuri de dezvoltare personală îndreptate către femei, iar cel ideologic se plasează la intersecția dintre cele două.

Metodologie

Demersul de cercetare se înscrie în categoria cercetării antropologice și este construit dintr-o perspectivă etnografică. Datele au fost culese și analizate pe mai multe dimensiuni, încadrându-se în direcția teoriei sistemelor-lume[34], care ia in calcul inter-conectivitatea proceselor sociale. Într-o lume din ce în ce mai globalizată și mai interconectată, devine din ce în ce mai dificil să analizăm, atât ca oameni de știință cât și ca indivizi, societatea în care trăim raportată doar la modul personal de viață. Astfel, procesul de cercetare este un studiu de caz – mișcarea feministă în România în perioada 2015-2020 – și cuprinde mai multe etape care au fost luate în calcul în elaborarea metodologiei: Prima este o perspectivă macro, care vizează procese și politici globale, ce țin de dinamici economice și sociale – sistem de transfer între centru și periferie care construiește un discurs și produse culturale care să îl susțină. Dinamica neoliberală și regimul global al egalității de gen[35] au o dezvoltare temporară comună. A doua perspectivă este o analiză a instituțiilor și organizațiilor care funcționează la nivel național în zona egalității de gen și a instrumentelor prin care au propus schimbarea socială, iar studiul pornește de la organizațiile membre în Rețeaua pentru prevenirea și combaterea Violenței împotriva Femeilor (VIF). A treia perspectivă vizează o analiză a datelor din cercetarea calitativă realizată pentru doctorat, coroborată cu alte date secundare colectate în ultimii trei ani vizând mișcările pentru drepturile femeilor.

ONG-uri

Istoria luptei feministe și pentru drepturile femeilor în România din ultimii 30 de ani poate să fie privită în același timp ca o victorie și un eșec. Numărul organizațiilor care luptă pentru drepturi egale între femei și bărbați a crescut, însă abordările pe care le au sunt diferite. Feminismul și lupta pentru drepturi egale în România a crescut bazându-se pe modelul liberal, principalele școli de gândire care au ocupat spațiul public fiind cele liberale, iar orice mențiuni legate de alte alternative de organizare socială a fost eliminate sau desconsiderate. Ideile socialismului sau comunismului au fost considerate ca unele care nu pot exista decât în raport cu regimuri dictatoriale și întregul regim comunist a fost condamnat în România în 2006 de către președintele de atunci Traian Băsescu, cercetat ulterior ca fost colaborator al Securității. Mihaela Miroiu a avut una dintre cele mai importante contribuții la construcția ideilor feminismului academic de după 1989 și își exprima poziționarea în concluziile unui articol:

„One important movement would be the mutual support between liberalism and feminism, since in a country like Romania liberalism is itself an emancipatory project that also struggles against left-wing conservatism. Legislative changes meant to ensure women's greater protection were on the platform of especially social-democratic parties. I want to stress, however, that in a society like ours, where left-wing conservatism is the dominant ideology, overcoming the current patriarchal regime towards emancipation and autonomy for all citizens demands a strategic alliance with liberalism"[36].

Această poziție este vizibilă și în cazul profesoarei Ionela Băluță[37], care discută în revista *Cariere* despre plafonul de sticlă și alte obstacole dintr-o perspectivă liberală a feminismului.

Lupta feministă în România a fost construită, aparent, separat de politică. Lupta pentru egalitate de gen a fost văzută ca o luptă a societății civile care trebuie să fie preponderent direcționată către schimbarea mentalităților prin educație, pentru eliminarea violenței de gen, prin consiliere și dezvoltare personală sau prin schimbarea legislației, prin *advocacy*. Însă această luptă a fost construită de sus în jos, iar premisa de la care au plecat persoanele care au avut această inițiativă a fost că populația din România este una profund conservatoare și astfel este nevoie de un proces de educare condus de o elită „emancipată".

O analiză cuprinzătoare a organizațiilor feminismului românesc a fost realizată de Andreea Molocea[38] și Ioana Vlad[39] care urmăresc istoria mișcării feministe din România, între 1990 și 2014. Ioana Vlad analizează diferența dintre mișcare socială și ONG-izare și pe cea dintre mișcare pentru drepturile femeilor și mișcare feministă. Aceasta atrage atenția asupra limitelor pe care le aduce procesul de ONG-izare, prin dependența de fonduri ale sistemului, deconectarea față de femeile pe care afirmă că le reprezintă, mai ales prin centrarea activității pe eforturi caritabile și nu pe acțiuni de emancipare și contestare a rolurilor de gen. Acest mod de funcționare vine și cu prețul autodefinirii acestor organizații ca fiind non-politice și a poziționării lor într-o zonă marginală a societății civile[40]. Acest model al dependenței de fonduri este vizibil mai ales în faptul că majoritatea acțiunilor feministe din România au constat în eforturi de *advocacy*, pentru că acestea erau preponderent susținute de finanțatori. Un al doilea element din zona eforturilor feministe din spațiul postcomunist a

fost protestul de stradă, declanșat de cele mai multe ori de amenințări iminente la adresa drepturilor femeilor. Acesta s-a născut din cooperarea dintre organizații, de multe ori mici, profesionalizate, fără o prezență vizibilă în comunitate, și grupurile feministe informale care au adoptat această tactică ca principală formă de exprimare[41] (138). Această direcție a fost cimentată în anii care au urmat și până în prezent, protestele de stradă devenind instrumentul cel mai utilizat pentru atacarea măsurilor legislative, precum interzicerea studiilor de gen[42] sau pentru exprimarea furiei, în momente precum cazul Caracal[43].

Laura Grünberg[44] atrăgea atenția asupra faptului că sursele de finanțare străine nu au consolidat solidaritatea, ci au creat competiție pentru finanțare în rândul organizațiilor pentru drepturile femeilor. De asemenea, Andrada Nimu[45], analizând cum au fost afectate ONG-urile din România și Polonia de reducerea sau dispariția finanțărilor, a remarcat că strategiile pe care acestea au fost nevoite să le găsească pentru a supraviețui au determinat adoptarea unei viziuni liberale și alegerea unei poziții geografice în apropierea centrelor financiare. Astfel, apropiindu-se de acești poli financiari, au lăsat neacoperite zonele rurale și comunitățile sărace[46]. Există și unele excepții de la această regulă, dar ele sunt încă puține. În România, un bun exemplu în acest sens este E-Romnja.

Aceleași fenomene sunt vizibile și în restul regiunii, raportul *Solidarity in struggle: feminist perspectives on neoliberalism in East-Central Europe*[47] evidențiind aceleași procese la nivelul țărilor din centrul și estul Europei. Guenther (2011) arată totuși că nu în toate situațiile ONG-izarea a condus la neutralizarea mesajului feminist, la absența subculturii feministe sau la inabilitatea de a construi agende feministe care să conteste structurile de putere existente, recunoscând în același timp că există o tendință a organizațiilor feministe din Europa postsocialistă să se concentreze pe oferirea de servicii, în locul organizării politice. Însă, la fel cum observa și Nimu[48], sunt diferențe între organizațiile din România și cele din Polonia, Ungaria sau Republica Cehă, unde există mai multă organizare politică decât în România. Elżbieta Korolczuk[49] reiterează legătura dintre procesul de europenizare și tendința organizațiilor pentru drepturile femeilor să se concentreze pe anumite tematici abordate la nivel european (ex: legislația împotriva discriminării pe piața muncii).

După cum menționa Vlad[50], cele mai multe organizații preocupate de egalitatea de gen sunt furnizori de servicii și luptă împotriva violenței domestice. Aceasta a fost tema cea mai agreată de către finanțatori și organizații și este domeniul în care au fost implementate cele mai multe măsuri și modificări legislative, precum ordinul de protecție. Lupta împotriva violenței de gen a luat forme carcerale și a susținut creșterea implicării poliției în rezolvarea conflictelor de gen, o abordare diferită față de lupta dusă de mișcări precum *Black Lives Matter* care susțineau scăderea bugetului pentru poliție și forțele de ordine. Studiul de caz de la care am pornit este analiza activității organizațiilor din cadrul *Rețelei pentru prevenirea și combaterea violenței împotriva femeilor*. Am selectat această rețea pentru că are mai multă activitate comparativ cu alte demersuri asemănătoare, organizând în fiecare an marșul pentru combaterea violenței împotriva femeilor. Din analiza rapoartelor de activitate, a proiectelor implementate și a acțiunilor derulate, reiese că, din rețeaua VIF, CPE și ALEG – Asociația pentru Libertate și Egalitate de Gen (Sibiu) - sunt organizațiile cu cele mai multe proiecte derulate pentru egalitatea de gen. Centrul Filia, Transcena și E-Romnja sunt următoarele în listă, în funcție de proiectele derulate. Celelalte organizații analizate, membre și foste membre, fie nu au informațiile actualizate, fie oferă doar servicii de suport pentru victimele violenței domestice (cum ar fi Anais sau Asociația Szentkereszty Stephanie Egyesület). A fost analizată activitatea a 17 organizații și 50 dintre proiectele acestora disponibile online.

Finanțarea

Rezultatele modelului neoliberal de reorganizare a luptei pentru drepturile femeilor este vizibil în România în felul în care funcționează organizațiile care își reorientează activitățile în funcție de obiectivele liniilor de finanțare, de care activitatea le depinde complet. Spre exemplu, la Centrul Parteneriat pentru Egalitate, una dintre organizațiile cu cea mai intensă activitate (conform rapoartelor de activitate analizate), se poate observa cum proiectele pe care le desfășoară sunt determinate de tipurile de fonduri care sunt disponibile. De la înființare, au trecut de la programe finanțate de OSI și Phare la programe finanțate de fonduri structurale, AFCN sau Kaufland. În 2007, au trecut prin cea mai grea perioadă, după cum menționează președinta executivă într-un interviu pentru DOR[51], când s-au terminat fondurile. Perioadele de pauză între fonduri determină o reconfigurare a spațiului ONG-urilor, unele dintre ele se închid, altele se diversifică, iar unele se consolidează. De asemenea, fără o componentă calitativă a cercetării, tabelul finanțatorilor arată și o delimitare a alegerii fondurilor, unele organizații fiind fidele anumitor surse de finanțare. Spre exemplu, ALEG este printre puținele care au aplicat ca partener la fonduri ale Comisiei Europene, CPE este singura care a aplicat la fonduri structurale, în timp ce granturile SEE sunt preferate de mai multe organizații.

Alt exemplu al dependenței de fonduri, prin programele de CSR finanțate de corporații, este programul Casa Blu, al Fundația Sensiblu, care își propune să

> „răspundă nevoilor cu care se confrunta femeile și copiii victime ale violenței domestice. Astfel, sunt avute în vedere atât problemele de natură socială care sunt asociate cu fenomenul violenței domestice, cât și aspectele psihologice și juridice. Echipa de specialiști care lucrează în programul Casa Blu sprijină femeile asistate să înțeleagă situația abuzivă, să se adapteze la viața 'din afară', să își recâștige respectul de sine și să își îmbunătățească relația cu copiii și cu familia extinsă".

Însă ultimul raport de activitate, cel din 2015, menționează doar 77 de femei în program, față de 241 în 2013, 37 din anii

anteriori și 190 de copii, 91 de femei au avut parte de consiliere socială, 58 de psihoterapie individuală, au fost organizate 12 întâlniri ale grupului de suport, 5 femei au fost găzduite. În 2014 erau 173 femei în program, 39 din anii anteriori și 255 copii, 212 au beneficiat de consiliere socială, 66 de psihoterapie individuală, 30 de consiliere juridică, 11 femei au fost găzduite și au fost organizate 10 întâlniri ale grupului de suport. În 2013 erau 241 femei în program, 46 din anii anteriori și 369 copii, 241 de femei au primit consiliere socială, 74 de femei au primit psihoterapie individuală, au fost organizate 10 întâlniri ale grupului de suport, 60 de femei au primit consiliere juridică, 44 femei au fost găzduite. Este vizibilă scăderea numărului de beneficiare și a serviciilor oferite pentru acestea.

Din analiza proiectelor derulate de organizațiile din rețeaua VIF (violența împotriva femeilor) se poate observa efemeritatea centrelor pentru victimele violenței domestice, dependente de finanțarea din proiecte sau de cea oferită de administrația locală. Această dinamică pune în pericol sustenabilitatea și impactul pe termen lung, atât de necesar în cazul acestui tip de intervenție.

Feminism sau egalitate de gen: Proiectele derulate și tematici abordate

Multe dintre organizații preferă încadrarea ca organizații pentru drepturile femeilor sau pentru egalitate de gen, evitând termenul de feminism. Există însă și organizații precum Centrul Filia, Front sau E-Romnja care folosesc termenul de feminism și care au o componentă activistă asumată în acest sens. Centrul Filia este un exemplu evident de organizație care separă intenționat feminismul de politic: „este o organizație non-profit, apolitică și feministă care luptă împotriva inegalităților de gen prin activism, advocacy și cercetare". Front nu a derulat proiecte atât de mari și s-a concentrat mai mult pe organizare de marșuri, proteste și activități de promovare online, acum principala activitate fiind pagina de Facebook, cu 24k de aprecieri. E-Romnja este singura organizație[52] care are proiecte de organizare comunitară în zone din afara orașelor mari și a organizat proiecte în comunități dezavantajate cu scopul de a oferi instrumente pentru femeile din aceste comunități pentru a participa la agenda publică locală.

Dacă în anii 2000 evoluția statului bunăstării și beneficiile pentru familiile din România nu prezentau modificări majore, acest lucru s-a datorat mai ales femeilor din clasa de mijloc, care s-au mobilizat pentru a menține neatins venitul aferent concediului pentru creșterea copilului[53]. Cu toate acestea, statul social și cheltuielile sociale au fost afectate și în România de atacul neoliberalismului, o temă care ar putea fi considerată de interes pentru feminism, mai ales în contextul în care, în 2018, România avea printre cele mai mici cheltuieli sociale[54] dintre țările Uniunii Europene și cea mai mare rată a populației în risc de sărăcie[55]. Cu toate acestea, din păcate, acest mesaj nu este prea comun în rândul organizațiilor pentru drepturile femeilor, cu puține excepții, precum Blocul pentru Locuire. În afara spațiului mainstream, s-au dezvoltat și alte proiecte care abordează problema egalității de gen și a feminismului, precum Sex Work Call, Cooperativa autonomă Macaz sau Blocul comun pentru Locuire. Importante, de asemenea, sunt și evenimentele din spațiul cultural cum ar fi Premiile Sofia Nădejde, revista Cutra, proiectul Literatură și Feminism sau traducerea Feminismul celor 99%[56], însă acestea nu fac obiectul analizei de față.

Este însă greu de estimat impactul pe care îl au, dacă acesta ar fi indicatorul după care le-am evalua. Poate ar fi mai corect să spunem că într-un spațiu neoliberalizat, complet rezistent și reticent, tocmai existența acestora este un semn al reușitei. Pe lângă programele și proiectele care adresează violența de gen (servicii de suport, advocay pentru legislație, conștientizare), o altă tematică populară în rândul organizațiilor este dezvoltarea personală a beneficiarelor, fie prin cursuri directe – 16 dintre proiecte, fie prin acțiuni de conștientizare – 10 dintre proiecte. Relația dezvoltării personale cu feminismul o voi aborda în secțiunea următoare.

Dezvoltare personală, egalitate de gen și feminism

În momentul în care mi-am făcut publică cercetarea[57] în care criticam modul în care dezvoltarea personală poate afecta societatea, ca practică și discurs social, prin creșterea individualismului și deresponsabilizarea statului, am avut o discuție în mediul online cu o activistă feministă care povestea cum dezvoltarea personală ajută femeile, aflate în situații abuzive, să le depășească. Dintr-o anume perspectivă, este o abordare mai empatică decât cea exclusiv carcerală, în care doar bărbații violenți sunt pedepsiți, și poate deschide drumul către emancipare. Sunt de acord că în situații critice este nevoie de orice formă de alinare și de evitare a suferinței. Subliniez că nu critic acțiunile individuale ale persoanelor, ci complexul sistem care ne-a adus în această situație și care prin mecanismele sale reușește să se perpetueze. Astfel, sunt câteva aspecte, pe care le voi discuta în acest subcapitol, pentru care dezvoltarea personală, ca singur instrument, nu poate oferi emanciparea dintr-o situație de opresiune sistemică.

Dezvoltarea personală este un proces individual de auto-cunoaștere, înțelegere și gestionare a emoțiilor și vieții interioare. Spre deosebire de terapie, care adresează probleme mai dificil de gestionat, dezvoltarea personală urmărește un proces de creștere a persoanelor, deci presupune existența unei evoluții personale și este un concept periculos într-un context în care contează egalitatea socială. În discursurile intersecționale, care includ și dizabilitățile și sănătatea mintală, ideea evoluției personale este considerată o idee ablistă, care valorizează pozitiv o anumită formă de normalitate prin care se creează mecanisme de discriminare față de persoanele care nu se încadrează în ea. Ideea de evoluție personală este mai vizibilă în dezvoltarea personală care lucrează la îmbunătățire (*self-improvement)* și mai puțin în sfera care e preocupată de grija de sine (*self-care)* sau auto-ajutorare *(self-help).* Conceptul de *self-care*, introdus de Audre Lorde[58] când se afla în luptă cu cancerul, a fost preluat de mai multe organizații feministe și queer pentru a descrie procesul de a se îngriji, ca o luptă politică într-o lume din ce

în ce mai potrivnică propriei identități. Însă conceptul a fost comercializat și are în spate o întreagă industrie de servicii și produse. Practicat nu doar de persoanele vulnerabilizate care duc o luptă politică pentru existență, a devenit un instrument general de gestionare a stresului cotidian. Astfel, a fost rupt de încărcătura politică, a fost înglobat în seria de produse de dezvoltare personală și nu mai descrie structurile opresive pe care sinele trebuie să le îndure pentru a supraviețui, mai ales când este practicat de persoane care au poziții de conducere sau salarii mari. Așadar, conceptul nu poate fi separat de contextul în care este practicat, dar poate fi resemnificat.

Cea mai interesantă contradicție dintre dezvoltarea personală și luptele pentru egalitate este că dezvoltarea personală este un pacificator, un instrument de gestionare a situațiilor inconfortabile și a emoțiilor persoanei, nu a contextului care le-a creat. Dezvoltarea personală este un instrument prin care se încearcă rezolvarea relațiilor în care se produce violența. Cele mai multe servicii și programe sunt adresate femeilor, dar în unele centre sunt oferite și servicii agresorilor. Cu toate acestea, problemele sistemice rămân, serviciile sunt insuficiente, dezvoltarea lor este inegală raportată la nevoi și dependentă de finanțare. În plus, dezvoltarea personală adresează doar consecințele, nu și cauzele problemei, în special cele economice. În abordarea neoliberală a asistenței sociale, copiii și femeile sunt singurii beneficiari din comunitățile sărace, iar bărbații sunt considerați responsabili pentru situația în care se găsesc și nu sunt eligibili pentru ajutor. De regulă, aceștia se confruntă cu probleme legate de dependența de alcool sau de jocuri de noroc, care sunt considerate trăsături de caracter, nu probleme de sănătate.

Dezvoltarea personală nu oferă instrumente de înțelegere a inegalității de gen. Organizațiile feministe și de femei nu au o bază foarte mare și nici nu au posibilitatea să ajungă la toate femeile care au nevoie de informații și susținere în cazul problemelor determinate de inegalitățile de gen. Pe lângă faptul că este folosită de către organizații, dezvoltarea personală este unul dintre instrumentele disponibile care adresează genul și identitatea de gen. În cadrul cursurilor de dezvoltare personală la care am luat parte, majoritatea persoanelor participante erau femei. În plus, majoritatea interviurilor pe care le-am realizat au fost făcute cu femei. În discuțiile pe care le-am avut cu acestea, mi-au confirmat și ele că majoritatea persoanelor care participau erau femei.

Există forme de servicii de dezvoltare personală construite în jurul genului – ateliere de feminitate și cursuri pentru bărbați. Atelierele de feminitate propun discuții despre teme precum nașterea sau menstruația. Din descrierile acestora, am remarcat că propun o formă de împuternicire a femeii prin folosirea potențialului feminin. Nu am identificat raportări la genul masculin de care ar putea depinde manifestarea acestui potențial, cursurile pentru bărbați fiind de cele mai multe ori cursuri pentru *agățat femei* (pick-up). În modul de promovare a atelierelor de feminitate există o formă de feminism ce propune o împuternicire a femeilor prin identitatea lor care să nu depindă de raportarea la un altul. Spre exemplu, Oana Stoianovici, fondatoarea The Feminine, organizează ateliere îndreptate către femei, prin care acestea sunt încurajate să își cultive preocupările și să nu devină dependente de alte persoane, în special de relațiile amoroase. Există și o componentă de programe care discută despre cum se construiesc relațiile cu bărbații, unde condiția cea mai importantă este ca femeia să își crească „capacitatea de a se înțelege, proteja și dezvolta ca femeie".

Un alt exemplu este Cristina Eremia, care organizează Cuibul Feminității, unde discută teme de seducție și sexualitate adresate femeilor. Redau textul e-mailului pe care l-am primit despre subiectul întâlnirii:

„- să înțelegem condiționările care ne-au îngrădit trăirea
- să ne exprimam vulnerabilitatea într-un cadru securizat
- să învățăm și să exersăm tehnici taoiste de vindecare și accesare a energiei sexuale
- valoarea imaginii de sine în atragerea partenerului
- provocări legate de trăirea sexualității
- ingredientele seducției: energie, atitudine, comportament
- exersarea strategiilor 'cuceritoare'
- depășirea blocajelor legate de exprimarea iubirii"

Există și cursuri oferite doar bărbaților. Un exemplu este grupul Omega Men București care organizează cursuri de *pick-up* și dezvoltare personală pentru bărbați. Sfaturile oferite constau în tehnici prin care pot fi atrase femeile în cluburi sau în alte locuri. Grupul oferă strategii directe prin care pot fi abordate aceste activități și, în mare măsură, implică ca bărbatul să nu răspundă direct la întrebările adresate de partenera de conversație, să nu fie interesat de răspunsurile pe care le primește, ci să mențină scenariul oferit de Omega Men, în cazul contrar se „duce atracția". Un alt exemplu similar de practicant care oferă cursuri dedicate bărbaților este Pera Novacovici. Pe lângă cursuri, Novacovici a scris și o carte, *Arta Seducției*, care costă 99 RON. Aceasta include sfaturi despre cum pot fi cucerite femeile, recomandările pornind de la verificarea încrederii în sine și rezolvarea problemelor de dezvoltare personală. Construit similar cu alte materiale adresate femeilor, diferența constă că volumul conține și un capitol despre cum se cucerește o femeie și se face sex cu ea.

Ambele tipuri de cursuri reflectă caracteristici stereotipice legate de cele două genuri, cele despre feminitate discută despre emoții și senzualitate, iar cele despre masculinitate sunt centrate pe probleme de putere și încredere.

Concluzii

Similar cu practicile de dezvoltare personală pe care le-a preluat, manifestările feminismului în neoliberalism au două consecințe contradictoriu, la fel cum se întâmplă și în cazul ONG-urilor. Pe de o parte, sunt un instrument de gestionare a problemelor și împuternicire; pe de altă parte, intensifică individualismul și pacifică pozițiile critice.

Problema ONG-urilor și a dezvoltării personale este tocmai relația ambivalentă dintre un mecanism de adaptare și

supraviețuire și un instrument de implementare a politicilor și raționalității neoliberale. ONG-urile sunt prinse în dezbaterea privind societatea civilă și construite în neoliberalism mai ales ca instrumente prin care oamenii obișnuiți se pot organiza pentru a produce schimbarea. Antonio Gramsci consideră, în *Prison noteboks*, că societatea civilă este un instrument de control al statului cu consimțământ, prin intermediere (pașnic). Alte abordări văd societatea civilă ca spațiu în care se poate produce schimbare, inclusiv abolirea statului[59]. ONG-urile din România nu sunt diferite de cele din alte zone și nu fac multe excepții în ceea ce privește capacitatea de a produce modificări structurale în viețile femeilor și persoanelor vulnerabile. Mișcările de rezistență s-au format evitând aceste forme de organizare și de implementare de proiecte. Ambele, însă, rămân marginale în ceea ce înseamnă implicarea maselor pentru susținerea inițiativelor propuse. Cu toate acestea, dacă privim în perspectivă, creșterea numărului persoanelor interesate de egalitate de gen și intersecționalitate sau apariția organizațiilor tinere (ex: Girls Up) poate să fie o rază de speranță în viitorul feminismului în România.

O parte din problemă rezidă în faptul că organizațiile sunt deconectate de femeile din mediul rural sau urban mic. În general, după cum observau și o serie întreagă de autoare, feminismul din România s-a dezvoltat de sus în jos, ceea ce creează o problemă de legitimitate. Această deconectare creează narațiuni paternaliste specifice legate despre ce vrea sau nu să facă *poporul*, considerat de cele mai multe ori conservator și needucat. Drept urmare, focusul principal al acțiunilor organizaților pentru egalitate de gen din România a fost reprezentat de campaniile de conștientizare și educare, în special în anii 2000. Această percepție legată de etosul popular a fost luată în considerare și de partidele politice care au preluat un discurs conservator în speranța de a atrage voturi. Cu toate acestea, prezența scăzută la referendumul pentru redefinirea familiei sau numărul mic de voturi obținut de partidele conservatoare asumate indică faptul că aceste teme sunt cel puțin secundare în preocupările zilnice ale oamenilor și că astfel de narațiuni, construite de la distanță și de la suprafață, ajung să fie de fapt cele care, în cele din urmă, construiesc o anumită realitate politică. Acest lucru perpetuează mai mult ideea că există mai mult conservatorism asumat care afectează viețile femeilor din rândul elitelor (judecătorii care nu condamnă abuzul asupra fetelor, medici care refuză avortul, profesori care hărțuiesc studente sau academicieni care se proclamă conservatori) decât în viața de zi cu zi. Prin acest lucru nu vreau să neg existența conservatorismului în spațiul cotidian, ci să atrag atenția asupra unei stereotip despre agresor și agresivitate atribuită persoanelor din clasa muncitoare sau din grupuri vulnerabile.

Note

1. This paper was financially supported by the Human Capital Operational Program 2014-2020, co-financed by the European Social Fund, under the project POCU/380/6/13/124708 no. 37141/23.05.2019, with the title "Researcher-Entrepreneur on Labour Market in the Fields of Intelligent Specialization (CERT-ANTREP)", coordinated by the National University of Political Studies and Public Administration.

2. Daniel Nehring, Emmanuel Alvarado, Eric C. Hendriks, și Dylan Kerrigan, eds., *Transnational popular psychology and the global self-help industry: The Politics of Contemporary Social Change* (Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2016).
3. Daniel Nehring, Ole Jacob Madsen, Edgar Cabanas, și Dylan Kerrigan, eds., *The Routledge International Handbook of Global Therapeutic Cultures* (New York: Routledge, 2020).
4. Vezi în acest sens Sylvia Walby, „Finance versus Democracy? Theorizing Finance in Society", *Work, Employment and Society*, 27, nr. 3 (2013): 489–507 sau David Harvey, „Neoliberalism is a political project", *Jacobin Magazine*, 23 iulie 2016. https://www.jacobinmag.com/2016/07/david-harvey-neoliberalism-capitalism-labor-crisis-resistance/
5. Sorin Gog, „Neo-liberal subjectivities and the emergence of spiritual entrepreneurship: An analysis of spiritual development programs in contemporary Romania", *Social Compass* 67, nr. 1 (2020): 103-119.
6. Anca Simionca, „Personal and spiritual development in contemporary Romania: In search of ambivalence", *Studia Universitatis Babes-Bolyai Sociologia* 61, nr. 2 (2016): 11-25.
7. Sergiu Bortoș, „A Critical Perspective on Self Development from The Romanian Online Space", *Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi. Sociologie şi Asistenţă Socială* 10, nr. 2 (2017): 120-132.
8. Jason Hickel, *The divide: A brief guide to global inequality and its solutions* (Londra: Penguin, 2017).
9. Eva Illouz, „Resilience. The failure of success", în *The Routledge International Handbook of Global Therapeutic Cultures,* ed. Daniel Nehring, Ole Jacob Madsen, Edgar Cabanas, și Dylan Kerrigan (New York: Routledge, 2020).
10. Elizabeth Prügl, „Neoliberalising Feminism", *New Political Economy* 20, nr. 4 (2014): 614–631.
11. Prügl „Neoliberalising Feminism", 617
12. Rosalind Gill și Shani Orgad, „The Amazing Bounce-Backable Woman: Resilience and the Psychological Turn in Neoliberalism", *Sociological Research Online* 23, nr. 2 (2018): 477–495 și Rosalind Gill și Shani Orgad, „Confidence culture and the remaking of feminism". *New Formations*, nr. 91 (2017): 16-34
13. Sarah Banet-Weiser, Rosalind Gill, și Catherine Rottenberg. „Postfeminism, Popular Feminism and Neoliberal Feminism? Sarah Banet-Weiser, Rosalind Gill and Catherine Rottenberg in Conversation." *Feminist Theory* 21, nr. 1 (2020): 3–24.

14. Rosalind Gill și Shani Orgad. "The Amazing Bounce-Backable Woman".
15. Raymond Williams, *Culture and society, 1780-1950* (New York: Anchor Books, 1958).
16. Luther H. Martin, Huck Gutman și Patrick H. Hutton, eds, *Technologies of the self: A seminar with Michel Foucault*. (Amherst: The University of Massachusetts Press, 1988).
17. Rosalind Gill și Orgad, Shani. "Confidence culture and the remaking of feminism", 16
18. Catherine Rottenberg, *The Rise of Neoliberal Feminism* (New York: Oxford University Press, 2018).
19. https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2012/07/why-women-still-cant-have-it-all/309020/
20. Catherine Rottenberg, *The Rise of Neoliberal Feminism*, 18.
21. Benería Lourdes, Günseli Berik, și Maria S. Floro. *Gender, Development and Globalization: Economics as if All People Mattered* (New York: Routledge, 2016).
22. Nuket Kardam, „The Emerging Global Gender Equality Regime from Neoliberal and Constructivist Perspectives in International Relations". *International Feminist Journal of Politics* 6, nr 1 (2004): 85–109.
23. Andrada Nimu, „Surviving Mechanisms and Strategies of Gender Equality NGOs in Romania and Poland," *Voluntas,* nr. 29, (2018): 310–332
24. Catherine Eschle și Bice Maiguashca, „Theorising feminist organising in and against neoliberalism: beyond co-optation and resistance?" *European Journal of Politics and Gender*, nr 1, (2018): 223-239.
25. Ibid., 239.
26. Victoria Bernal și Inderpal Grewal. *Theorizing NGOs: States, Feminisms, and Neoliberalism* (Durham și Londra: Duke University Press, 2014).
27. Ibid., 19
28. Nancy Fraser, *Fortunes of feminism. From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis* (Londra și New York: Verso Books, 2013).
29. Ibid..
30. Arundhati Roy, „The NGO-ization of Resistance", *Massalijin News*, 4 septembrie 2014. http://massalijn.nl/new/the-ngo-ization-of-resistance.
31. Sabine Lang, „The NGOization of Feminism: Institutionalization and Institution Building within the German Women's Movements." în *Transitions, Environments, Translations: Feminisms in International Politics*, ed Joan W. Scott, Cora Kaplan și Debra Keates (New York: Routledge 1999), 101–120
32. Ibid., 113.
33. Prügl, „Neoliberalising Feminism".
34. Immanuel Wallerstein, *Pentru a înțelege lumea. O introducere în analiza sistemelor-lume*, trad. Ovidiu Țichindeleanu (Cluj-Napoca: Editura Idea, 2013).
35. Kardam, „The Emerging Global Gender Equality Regime".
36. Mihaela Miroiu și alții, *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990-2014)* (Iași, București: Polirom, 2015), 230.
37. https://revistacariere.ro/leadership/prof-dr-ionela-baluta-plafonul-de-sticla/
38. Andreea Molocea, „(Re)construcţia feminismului românesc" în *Mişcări feministe şi ecologiste în România (1990-2014),* ed. Mihaela Miroiu (Iași, București: Polirom, 2015), 19-88.
39. Ioana Vlad, „Dezvoltări în mişcarea românească de femei după 2000", în *Mişcări feministe şi ecologiste în România (1990-2014)* ed. Mihaela Miroiu (Iași, București: Polirom, 2015), 89-188.
40. Vezi Laura Grunberg, „Women's NGOs in Romania", în *Reproducing Gender: Politics, publics and everyday life after Socialism* ed. Susan Gal și Gail Kligman (New Jersey: Princeton University Press, 2000): 307-336; Ioana Vlad, „Dezvoltări în mişcarea românească de femei după 2000".
41. Ioana Vlad, „Dezvoltări în mişcarea românească de femei după 2000", 138.
42. Pe 6 iunie 2020, a fost adoptată de către Parlamentul României Legea L87/2020, "propunere legislativă pentru modificarea și completarea Legii Educației Naționale nr.1/2011" inițiată de Vasile Cristian Lungu, senator PMP și Emil-Marius Paşcan deputat PMP.
43. O fată a fost răpită și ucisă de către ce se presupune a fi un criminal în serie, ea a făcut trei apeluri la serviciile de urgență care i-au fost ignorate.
44. Grunberg, „Women's NGOs in Romania".
45. Nimu, „Surviving Mechanisms".
46. Andrada Nimu, „Women and Work in the Civil Society Sector: The Case of Romania and Poland", *AnALize: Revista de studii feministe*, nr. 9, 2017.
47. Eszter Kováts, *Solidarity in Struggle. Feminist Perspectives on Neoliberalism from East-Central Europe* (Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2016).
48. Nimu, „Surviving Mechanisms".
49. Elżbieta Korolczuk, „Neoliberalism and feminist organizing: from «NGO-ization of resistance» to resistance against

neoliberalism" în *Solidarity in Struggle. Feminist Perspectives on Neoliberalism from East-Central Europe*, ed. Eszter Kováts. (Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung 2016), 32-41.

50. Vlad, „Dezvoltări".
51. https://www.dor.ro/mamapan/.
52. Cu toate că beneficiarele din afara zonele favorizate au avut și alte organizații, dar cu scopul ajutorării punctuale a acestora prin cursuri sau informații.
53. Tomasz Inglot, Dorottya Szikra și Cristina Raț, „Reforming post-communist welfare states: Family policy in Poland, Hungary, and Romania since 2000", *Problems of Post-Communism* 59, nr. 6 (2012): 27-49
54. https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20190319-1
55. Eurostat, 2018 https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Income_poverty_statistics&oldid=440992
56. Nancy Fraser, Cinzia Arruzza și Tithi Bhattacharya. *Feminismul celor 99%. Manifest,* trad. Oana Uiorean (București: Fractalia, 2019).
57. Vezi în acest sens Elena Trifan, „Coaching and personal development: The construction of the self in a community of practice in Bucharest", *Romanian Journal of Society and Politics* 10, nr. 2 (2015): 119-132.; Elena Trifan, „I am worthy, I want, and I can: The social implications of practicing personal development", *Studia Universitatis Babes-Bolyai Sociologia* 61, nr. 2 (2016): 49-70; Elena Trifan, „Cum ne guvernăm singuri: analiza instituțiilor implicate în procesul de construcție a subiecților neoliberali în România" *Sociologie Românească* 17, nr. 1 (2019): 114-132.
58. Audre Lorde, *A burst of light* (Ithaca, New York: Firebrand Books, 1988).
59. Mariya Ivancheva, „Civil Society as a Discursive Frame: Václav Havel's Anatomy of Reticence" PhD diss., Central European University, 2007, 8.

Bibliography:

Banet-Weiser, Sarah, Rosalind Gill, and Catherine Rottenberg. "Postfeminism, Popular Feminism and Neoliberal Feminism? Sarah Banet-Weiser, Rosalind Gill and Catherine Rottenberg in Conversation". *Feminist Theory* 21, no. 1 (2020): 3–24.

Bernal, Victoria, and Inderpal Grewal. *Theorizing NGOs: States, Feminisms, and Neoliberalism*. Durham and London: Duke University Press, 2014.

Bortoș, Sergiu. "A Critical Perspective on Self Development from The Romanian Online Space". *Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași. Sociologie și Asistență Socială* 10, no. 2 (2017): 120-132.

Eschle, Catherine and Bice Maiguashca. "Theorising feminist organising in and against neoliberalism: beyond co-optation and resistance?" *European Journal of Politics and Gender* , no 1, (2018): 223-239. https://strathprints.strath.ac.uk/view/publications/European_Journal_of_Politics_and_Gender.html

Martin, Luther H., Gutman, Huck și Patrick H. Hutton, eds. *Technologies of the self: A seminar with Michel Foucault.* Amherst: The University of Massachusetts Press, 1988.

Fraser, Nancy. *Fortunes of feminism. From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis.* London, New York: Verso Books, 2013.

Fraser, Nancy, Cinzia Arruzza, and Tithi Bhattacharya. Feminismul celor 99%. Manifest *[Feminism for the 99%].* Translated by Oana Uiorean, București: Fractalia, 2019.

Gill, Rosalind, and Orgad, Shani. "The Amazing Bounce-Backable Woman: Resilience and the Psychological Turn in Neoliberalism". *Sociological Research Online* 23, no. 2 (2018): 477–495.

Gill, Rosalind and Orgad, Shani. "Confidence culture and the remaking of feminism". *New Formations,* no 91 (2017): 16-34.

Grunberg, Laura. "Women's NGOs in Romania" In *Reproducing Gender: Politics, publics and everyday life after Socialism* edited by Susan Gal, Gail Kligman, New Jersey: Princeton University Press (2000): 307-336.

Gog, Sorin. "Neo-liberal subjectivities and the emergence of spiritual entrepreneurship: An analysis of spiritual development programs in contemporary Romania." *Social Compass* 67, no. 1 (2020): 103-119.

Guenther, K. M. "The Possibilities and Pitfalls of NGO Feminism: Insights from Postsocialist Eastern Europe." *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 36, no. 4 (2011): 863–887.

Harvey, David. "Neoliberalism is a political project." *Jacobin Magazine*, Iulie 23, 2016. https://www.jacobinmag.com/2016/07/david-harvey-neoliberalism-capitalism-labor-crisis-resistance/

Hickel, Jason. *The divide: A brief guide to global inequality and its solutions*. Londra: Penguin, (2017).

Inglot, Tomasz, Dorottya Szikra, and Cristina Raț. "Reforming post-communist welfare states: Family policy in Poland, Hungary, and Romania since 2000". *Problems of Post-Communism* 59, no. 6 (2012): 27-49.

Illouz, Eva. "Resilience. The failure of success." In *The Routledge International Handbook of Global Therapeutic Cultures* edited by Daniel Nehring, Ole Jacob Madsen, Edgar Cabanas, and Dylan Kerrigan. New York: Routledge, (2020).

Ivancheva, Mariya Plamenova. "Civil Society as a Discursive Frame: Václav Havel's Anatomy of Reticence." PhD diss., Central European University, 2007.

Kardam, Nuket. "The Emerging Global Gender Equality Regime from Neoliberal and Constructivist Perspectives in International Relations." *International Feminist Journal of Politics* 6, no 1 (2004): 85–109.

Kováts, Eszter. *Solidarity in Struggle.Feminist Perspectives on Neoliberalism from East-Central Europe.* Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2016.
Korolczuk, Elżbieta. "Neoliberalism and feminist organizing: from 'NGO-ization of resistance' to resistance against neoliberalism". In *Solidarity in Struggle. Feminist Perspectives on Neoliberalism from East-Central Europe*, edited by Eszter Kováts, 32-41. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2016.
Lang, Sabine. "The NGOization of Feminism: Institutionalization and Institution Building within the German Women's Movements." In *Transitions, Environments, Translations: Feminisms in International Politics*, edited by Joan W. Scott, Cora Kaplan, and Debra Keates, 101–120. New York: Routledge, 1999.
Lorde, Audre. *A burst of light*. Ithaca, New York: Firebrand Books, 1988.
Lourdes Benería, Günseli Berik, and Maria S. Floro. *Gender, Development and Globalization: Economics as if All People Mattered*. New York: Routledge, 2016.
Miroiu, Mihaela et al. *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990-2014)* [Feminist and ecologist movements in Romania (1990-2014)]. Iași: Polirom, 2015.
Miroiu, Mihaela. "State men, market women. The effects of left-wing conservatism on gender politics during the Romanian transition." *Feminismo/s* 3 (2004): 207-234.
Molocea, Andreea. "(Re)construcția feminismului românesc" ["(Re)constructing the Romanian Feminism"]. In *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990-2014)* [Feminist and ecologist movements in Romania (1990-2014)], edited by Mihaela Miroiu, 19-88. Iași: Polirom, 2015.
Nehring, Daniel, Emmanuel Alvarado, Eric C. Hendriks, and Dylan Kerrigan. *Transnational popular psychology and the global self-help industry: The Politics of Contemporary Social Change*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2016.
Nehring, Daniel, Ole Jacob Madsen, Edgar Cabanas, and Dylan Kerrigan, eds. *The Routledge International Handbook of Global Therapeutic Cultures*. New York: Routledge, 2020.
Nimu, Andrada. "Women and Work in the Civil Society Sector: The Case of Romania and Poland." *AnALize: Revista de studii feministe*, no 9, (2017): 49-69.
Nimu, Andrada. "Surviving Mechanisms and Strategies of Gender Equality NGOs in Romania and Poland." *Voluntas* 29, (2018): 310–332
Prügl, Elizabeth. "Neoliberalising Feminism." *New Political Economy* 20, no. 4 (2014): 614–631.
Roy, Arundhati. "The NGO-ization of Resistance" *Massalijn News,* September 4, 2014. http://massalijn. nl/new/the-ngo-ization-of-resistance.
Rottenberg, Catherin. *The Rise of Neoliberal Feminism.* New York: Oxford University Press, 2018.
Simionca, Anca. "Personal and spiritual development in contemporary Romania: In search of ambivalence". *Studia Universitatis Babes-Bolyai Sociologia* 61, no. 2 (2016): 11-25.
Vlad, Ioana. "Dezvoltări în mișcarea românească de femei după 2000." ["Developments in the Romanian Women Movement after 2000s"]. In *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990-2014)* [Feminist and ecologist movements in Romania (1990-2014)] edited by Mihaela Miroiu, 89-188. Iași: Polirom, 2015.
Trifan, Elena. "Coaching and personal development: The construction of the self in a community of practice in Bucharest." Romanian Journal of Society and Politics 10, no. 2 (2015): 119-132.
Trifan, Elena. "I am worthy, I want, and I can: The social implications of practicing personal development." *Studia Universitatis Babes-Bolyai Sociologia* 61, no. 2 (2016): 49-70.
Trifan, Elena. "Cum ne guvernăm singuri: analiza instituțiilor implicate în procesul de construcție a subiecților neoliberali în România" ["How do we govern ourselves: an analysis of the institutions involved in building neoliberal subjects in Romania"]. *Sociologie Românească* 17, no. 1 (2019): 114-132.
Walby, Sylvia. "Finance versus Democracy? Theorizing Finance in Society." Work, Employment and Society 27, no. 3 (2013): 489–507.
Wallerstein, Immanuel. *Pentru a înțelege lumea. O introducere în analiza sistemelor-lume [World-Systems Analysis: An Introduction]*. Translated by Ovidiu Țichindeleanu. Cluj-Napoca: Editura Idea, 2013.
Williams, Raymond. *Culture and society, 1780-1950*. New York: Anchor Books, 1958.